

Милован Пизари

БУГАРСКИ РАТНИ ЗЛОЧИНИ
У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ
(1915-1918)

BULGARIAN WAR CRIMES
IN OCCUPIED SERBIA
(1915-1918)

Milovan Pisarri

МУЗЕЈ ЖРТАВА ГЕНОЦИДА

Аутор изложбе и текста каталога
др Милован Пизари, Центар за примењену историју, Београд

Аутор поставке
др ум Никола Радосављевић, Музеј жртава геноцида

Реализацију изложбе подржали су
Министарство културе Републике Србије
Фондација Музеја жртава геноцида
Телеком Србија

GENOCIDE VICTIMS' MUSEUM

Author of the exhibition and the text of the catalogue
Milovan Pisarri, PhD, Centre for Public History, Belgrade

Author of the set-up of the exhibition
Nikola Radosavljević, PhD in Arts, Genocide Victims' Museum

The project is supported by
Ministry of Culture of the Republic of Serbia
Genocide Victims' Museum Foundation
Telekom Srbija

БУГАРСКИ РАТНИ ЗЛОЧИНИ У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ (1915-1918)

BULGARIAN WAR CRIMES IN OCCUPIED SERBIA (1915-1918)

Београд

Belgrade

ДР
МИЛОВАН

ПИЗАРИ

ЦЕНТАР ЗА ПРИМЕЊЕНУ ИСТОРИЈУ

УВОД

Дешавања из Првог светског рата су, нарочито последњих година, постала предмет бројних изложби, конференција, научних публикација, документарних или играних филмова. Приликом обележавања јубилеја поводом почетка или краја тог рата, највећа пажња била је усмерена на херојство и страдање припадника Српске војске, а затим и на истакнуте појединце, као што је, на пример, то била Милунка Савић. Историјски музеј Србије организовао је изложбе под називима „Србија 1914“, „Женско лице Великог рата“, „Милунка Савић – хероина Великог рата“, „Србија 1915–16“, „Срби у северној Африци (1915–1919)“, „Крај Великог рата 1917–18“; Музеј примењене уметности је организовао изложбу под називом „Рат и плакат 1914–1918“; Државни архив Србије је представио архивску грађу кроз изложбу под називом „Први светски рат у документима Архива Србије“; у Новом Саду, у оквиру Музеја Војводине, основан је Музеј присаједињења. У многим градовима Србије су, такође, организоване изложбе које су биле фокусиране на локални, али и на национални контекст раздобља Првог светског рата. Упркос томе, недовољно пажње је било посвећено теми страдања цивила, нарочито у областима под бугарском окупацијом.

INTRODUCTION

Events of the First World War have become, especially in recent years, the subject of various exhibitions, conferences, scientific publications, even documentaries or feature films. On the occasion of marking the beginning and the end of the WWI, the heroism and suffering of the soldiers of the Serbian army were certainly the subject of primary interest, with certain events being dedicated to specific personalities, such as Milunka Savić. The History Museum of Serbia organised exhibitions "Serbia 1914", "The Female Face of the Great War", "Milunka Savić - Heroine of the Great War", "Serbia 1915-16", "Serbs in North Africa (1915-1919)", "The End of the Great War 1917-18"; The Museum of Applied Arts organised the exhibition "War and Poster 1914-1918"; The State Archives of Serbia presented the archival materials through the exhibition "The First World War in the Documents of the Archives of Serbia"; In Novi Sad, the Museum of Unification was established within the Museum of Vojvodina. Exhibitions focusing on the local, but also on the national context, were organised in many Serbian towns. Despite this, special focus on the issue of civilian suffering, especially in the area under Bulgarian occupation, was missing. One of the rare exceptions is the exhibition "Suffering of the Serbs in the Toplica Uprising", organised by the "January 31st" Historical Archives – Vranje, the National Museum = Vranje and the Toplica Historical Archives = Prokuplje.

Редак изузетак представља изложба под називом „Страдање Срба у Топличком устанку“ у организацији Историјског архива „31. јануар“ у Врању, Народног музеја у Врању и Историјског архива „Топлице“ у Прокупљу.

У том смислу, било је неопходно да се, макар на једноставан начин, представе најбитније карактеристике бугарске окупације источних и јужних крајева Краљевине Србије од 1915. до 1918. године. На тај начин питање страдања цивила постаје тема за дискусију, размишљање, сећање, и то нарочито међу припадницима млађе генерације. Управо због тога ова изложба јесте конципирана као образовни алат који може да се користи и у школама.

У оквиру изложбе и каталога налази се избор докумената који сведоче о злочинима извршеним над цивилним српским становништвом које су, током окупације источних и јужних територија Краљевине Србије (1915–1918), починиле бугарске војне, полицијске и цивилне власти. У том периоду је извршен покушај бугаризације српског становништва – систематски је уништавана српска и истовремено наметана бугарска култура, организовано су масовна убијања припадника интелигенције, свештенства, бројне депортације у логоре, кажњавања... Уништена су читава српска села. Бугарска окупација имала је потпуно другачији циљ од аустроугарске која је, такође, нарочито у одређеним

There was, consequently, a need to present, at least in a simple way, the key characteristics of the Bulgarian occupation of the eastern and southern regions of the Kingdom of Serbia from 1915 to 1918 and to make the issue of civilian suffering a topic for discussion, reflection, and remembrance, especially among the young generations. This is precisely why the exhibition has been designed as an educational tool that can also be used in schools.

The catalogue and the exhibition are offered a selection of documents on the crimes committed by the Bulgarian military, police, and civilian authorities against the Serbian civilian population during the occupation of the eastern and southern territories of the Kingdom of Serbia from 1915 to 1918. In this period, an attempt was made to Bulgarise the Serbian population through systematic destruction of Serbian culture while concurrently introducing Bulgarian culture as well as through planned mass killings of the intellectuals and clergy, mass deportations to camps and punishment... The examples of destruction of entire villages and killing of their population were numerous. In this sense, the goal of the Bulgarian occupation was completely different from that of the Austro-Hungarian occupation, which was also, especially in certain periods, very disturbing. As one Serbian member of parliament noted back in 1917, during the debate on the Law on the Nullity of Executed Disposals of Property in Serbia during the Austro-Bulgarian occupation,

Vormarsch durch Serbien 1915 und Aufmarsch an der griechischen Grenze.

Skizze 2.

Карел. кр. бранков
бр. 5069
5 маја 1920 год.
Београд

Министарству Унутрашњих Дела
за архивске јединице дозбогача

На дан 3. об. руга на уништу Милоср-
та Антонија - Милоср-та, из Београда, које
се налази у јужном београдском савезном
епископу, који је београдски манастир
у јужном београдском манастиру од јужне
лице руга.

Познатијем у јужном и јужном
у јужном је да се београдски манастир још
за београдски манастир 1916 год. од јужне
лице руга.

Познатијем у јужном и јужном
у јужном је да се београдски манастир још
за београдски манастир 1916 год. од јужне
лице руга.

Најпознатији београдски манастир, који
се налази у јужном београдском манастиру.

Познатијем у јужном и јужном
у јужном је да се београдски манастир још
за београдски манастир 1916 год. од јужне
лице руга.

Познатијем у јужном и јужном
у јужном је да се београдски манастир још
за београдски манастир 1916 год. од јужне
лице руга.

Познатијем у јужном и јужном
у јужном је да се београдски манастир још
за београдски манастир 1916 год. од јужне
лице руга.

Познатијем у јужном и јужном
у јужном је да се београдски манастир још
за београдски манастир 1916 год. од јужне
лице руга.

Познатијем у јужном и јужном
у јужном је да се београдски манастир још
за београдски манастир 1916 год. од јужне
лице руга.

периодима, била веома тешка. Како је један српски посланик приметио још 1917. године, током дискусија у вези са Законом о ништавности извршених располагања добрима у Србији за време окупације Аустро-Бугарске који је требало да предложи српско Министарство правде, разлика између аустроугарске и бугарске окупације лежала је у томе што:

Бујари зашћварају, замењују основне, средње и професионалне школе, чинишћонице и добротворна удружења; сћлаљују српске књије, забрањују часописе, унишћшавају теотрафске картије, цршћеже, слике; иљачкају српске манасћипре, цркве, музеје; троћоне све учиишћеље, свешћшенике и грује народне ирваке - и уойшшће у духу своја троћрама сћшално раге да се у основи ућуши и искорени национална идеја која се шћако силно рефлекћује у свима српским душама, и данас, под ирпийиском свирейцијом но шћшо је био онај под Турцима.

Аустријанци својим вешћшим ућравним метћодом ойшћерећују имућније иољойивреднике великим иорезима, намећћу шћешке шћаксе, уводе нове царине, укидају моратћоријум да би осићурали своје иовериоце – све у намери да мащћеријално руинирају и осиромаше наше

which was to be proposed by the Serbian Ministry of Justice, the difference between the Austro-Hungarian and Bulgarian occupations was as follows:

The Bulgarians are closing down and replacing primary, secondary and vocational schools, libraries and charitable organisations; burning Serbian books, banning magazines, destroying geographical maps, drawings, paintings; looting Serbian monasteries, churches, museums; persecuting all teachers, priests and other national leaders, - and, in general, in the spirit of their programme, they are constantly engaged in suppressing and eradicating the national idea that is so powerfully reflected in all Serbian souls, even today, under pressure that is more intense than it was under the Turks.

The Austrians, using their skilful administrative method, are burdening wealthier farmers with high taxes, imposing heavy royalties, introducing new customs duties, cancelling the moratorium to secure their creditors - all with the aim of materially ruining and impoverishing our population, so that they could subjugate and denationalise it more easily.'

¹ Архив Југославије (АЈ), (Archives of Yugoslavia), 63-31-91, f. (folder) 1917, without number, a note by Ilija Ilić, member of parliament, 7 November 1917.

сћшановнишћиво, како би иа лакше иошћинили и однародили.'

Иако је већ 1917. године било познато шта се дешавало у окупираној Краљевини Србији, тек ће после рата постати јасније драматичне раз- мере трогодишње бугарске владавине. Након пробоја Солунског фронта, Српска војска се нашла на опустошеној територији. Српски војници, који су четири године ратовали и размишљали о повратку својим породицама и кућама, морали су да се суоче са веома тешком ситуацијом. У једном од својих првих дописа из тек ослобођене Краљевине Србије, познати криминалог др Рудолф Арчибал Рајс (Rudolf Archibald Reiss),² који је од 1914. истраживао злочине које су Аустроугари, Немци и Бугари починили у Србији, послао је телеграм швајцарским новинама Газетџ ге Лозан (Gazette de Lausanne):

Пишем шћелеграм из Алексинца сћшой Шћшо више найрегујемо, ойћкривамо бу- тарске злочине сћшой Број цивилних жр- шћава у крајевима сћшаре Србије које сам иосешио износи око итригесетћ хиљада сћшой Број жршћава рейресције је ойроман сћшой Коресћонгенција иослашћа од сћшране иородица иреко Немачкој црвеној кр-

¹ Архив Југославије (АЈ), 63-31-91, ф. 1917, без броја, белешка посланика Илије Илића, 7. новембра 1917.

² О Рудолфу Арчибалду Рајсу видети: Левентал, Зденко, *Швајцарац на Кајмакчалану. Књија о гр Рајсу*, Просвета, Београд 1984.

Even though, as early as 1917, it was already known what was taking place in the occupied Kingdom of Serbia, it was only after the war that the dramatic proportions of the three-year Bulgarian rule would become clearer. After the breakthrough of the Thessaloniki Front, the Serbian army found itself before a devastated territory and the Serbian soldiers, who had been at war for four years, thinking about the moment when they would return to their families and their homes, had to face a very difficult situation. In one of his first letters from the newly liberated Kingdom of Serbia, the distinguished criminologist Rudolf Archibald Reiss,² who had been investigating the crimes committed by the Austro-Hungarians, Germans and Bulgarians in Serbia from 1914, sent a telegram to the Swiss newspaper “Gazette de Lausanne”:

*I am writing a telegram from Aleksinac stop The more we advance, the more crimes committed by the Bulgarians we find stop The number of civilian victims in the parts of old Serbia that I visited is about thirty thousand stop The number of victims of repression is huge stop Correspondence sent by families through the German Red Cross was publicly burned by the Bulgarians and recipients punished stop*³

² On Rudolf Archibald Reiss see: Левентал, Зденко, *Швајцарац на Кајмакчалану. Књија о гр Рајсу*, Просвета, Београд 1984.

³ Државни Архив Србије (State Archive of Serbia) (ДАС), Министарство иностраних дела – комисија за испитивање злочина (МИД-КИЗ) (Ministry of Foreign Affairs – Commission for Crime Investigation), b. (book) 1, r. (registry) 41.

А. № 53.

Списак

убијених српских свештеника од Бугара, после заузема Призрена, у намери да Српски народ обезбави лакше побугаре, крајем 1915. године:

Име и Презиме свештеника	Место станован	Срез.	Округ.	Место сахрањен	Примедба
1. Вукентин Милошевић	Скопје	-	-	Сурдулица	
2. Ђорђе Марковић	Ним	-	-	Ним	Београд
3. Ђељко Ђодановић	Ним	-	-	"	"
4. Илија Ђодановић	Ним	-	-	"	"
5. Лука Марјановић	Ним	-	-	"	"
6. Јован З. Поповић	Ним	-	-	"	"
7. Марко Јанковић	Ним	-	-	"	"
8. Стефан Степановић	Београд	Ним	"	"	"
9. Урош Ђељковић	Јастрепо	"	"	"	"
10. Ђорђе Поповић	Драгосин	"	"	"	"
11. Ђорђе Јовановић	Београд	Ним	Тиропски	"	"
12. Ђорђе Ђељковић	Сурданица	Ним	Тиропски	"	"
13. Стефан Милошевић	Крупа	"	"	"	"
14. Јанко Јанковић	Ним	Ним	Ним	"	"
15. Методија	"	Тиропски	"	"	"
16. Јован Ђељковић	"	"	"	"	"
17. Јанко Милошевић	Јастрепо	Београд	"	"	"
18. Илија Поповић	Мачва	Београд	"	"	"
19. Стефан Поповић	Мачва	"	"	"	"
20. Милан Милошевић	Мачва	Ним	Ним	"	"
21. Киријак Ђодановић	Ним	Ним	"	"	"
22. Стефан Ђодановић	Мачва	Београд	Мачва	"	"
23. Стефан Ђељковић	"	"	"	"	"
24. Стефан Ђељковић	"	"	"	"	"
25. Милош Милошевић	Рударе	"	"	"	"
26. Јосиф Поповић	Тиропски	Ним	Ним	"	"
27. Светозар Ђодановић	Сурданица	"	"	"	"

Р. број	Име и презиме	Место становања	Примедба
		Село	Срез
57	Свешт. Милан Милошевић	Поворска	Београд
58	" Косија Поповић	Ормаци	Београд
59	" Риста Поповић	Бара	Београд
60	" Радивоје Вучић	Котари	Београд
61	" Баца Армић	"	"
62	" Милан Поповић	Рибарска	Београд
63	" Јован Ђељковић	Котари	Београд
64	" Мило Поповић	Мурчица	Београд
65	" Косија "	"	"
66	" Милош Ђељковић	Поворска	Београд
67	" Јован Поповић	Бара	Београд
68	" Косија "	"	Београд
69	" Риста "	Јован	Београд
70	Риста Ђељковић	Београд	Београд
71	Јосиф Ђељковић	Београд	Београд
72	Свешт. Милош Милошевић	Поворска	Београд
73	" Лука Милошевић	Поворска	Београд

*сїа била је јавно сїаљена од сїране Бу-
їара а їримаоци кажњени сїої*³

Оно што је др Рајс забележио у Алексин-
цу био је само врх леденог брега. У својим из-
вештајима, у којима је детаљно анализирао по-
нашање бугарских власти, описао је све што су
доживели српски цивили.

Сурдулица, Лесковац, Ниш и многи други
градови били су међу првима на удару, одмах
на почетку окупације до које је дошло октобра
1915. године.

Ситуацију најбоље илуструју дешавања у
Врању, једном од првих градова у који су бугар-
ске снаге ушле. Тада бугарску коњичку претход-
ницу нису чекали српски војници који су већ
били у повлачењу, већ групе грађана које су се
спонтано наоружале решене да одбију неприја-
теља. Првих дана окупације српски заробљеници
су осакаћени, а потрага за српским четницима
послужила је као повод за појединачно и масов-
но хапшење грађана. Група од тридесетак људи
је заточена у хотелу *Врање* где је неколико дана
била остављена без хране. Хапшења су подразу-
мевала и изнуду новца која је вршена уз претње
смрћу (које су се у неким случајевима и обист-
иниле) или уз обећање ослобађања⁴. Тај терор је
трајао око две недеље, а затим је настављен

³ Државни архив Србије (ДАС), Министарство иностраних
дела – Комисија за испитивање злочина (МИД – КИЗ), к.1 р. 41.

⁴ *Rapport de la Commission interalliée sur les violations des
Conventions de la Haye et le Droit International en général, commises
de 1915-1918 par les Bulgares en Serbie occupée, Documents*, Paris 1919,
том I, бр. 30, извештај *La ville de Vrania*, 75.

What Reiss jotted down in a rush in Aleksinac
was only the tip of the iceberg. In his reports, in
which he thoroughly analysed the behaviour of
the Bulgarian authorities, he described everything
that the Serbian civilians had experienced.

Surdulica, Leskovac, Niš and many other towns
were among the first to be attacked, right after the
beginning of the occupation in October 1915.

The situation is best illustrated by the events
that had happened in Vranje which was among the
first Serbian towns that Bulgarian forces entered.
At that time, the Bulgarian cavalry vanguard was
not awaited by Serbian soldiers, who were already
retreating, but by groups of Serbian citizens who
spontaneously armed themselves, determined to
repel the enemy. In the first days of the occupation
Serbian prisoners were mutilated, and the chase af-
ter Serbian Chetniks was a motive for the arrest of
a number of citizens, individually and collectively.
A group of about thirty people was imprisoned in
the “Vranje” hotel and left without food for several
days. The arrests implied extortion of money, under
death threats (which were carried out in some cas-
es) or through the promise of release.⁵

This terror lasted for about two weeks and
then it continued in early November when Major
Ilkov,⁵ the commander of the 3rd battalion of the

⁴ *Rapport de la Commission interalliée sur les violations des Conven-
tions de la Haye et le Droit International en général, commises de 1915-
1918 par les Bulgares en Serbie occupée, Documents*, Paris 1919, volume
I, No. 30, report “La ville de Vrania”, 75.

⁵ In the list of Bulgarian criminals compiled by the Kingdom of
Serbs, Croats and Slovenes, Major Ilkov was accused of “internment,
massacre of priests, shooting of 34 civilians in Vranje and Surduli-
ca, complicity in the massacres ordered by Kalkadziejev”. *Liste des
personnes accusées par l’Etat serbe-croate-slovene d’avoir commise
des actes contraires aux lois et coutumes de la guerre à livrer par la
Bulgarie en exécution des articles 118, 119, 120 du traite de Neuilly*, 18.

почетком новембра када је мајор Илков⁵, ко-
мандант 3. батаљона бугарског 48. пешадијс-
ког пука, наредио да се сви мушкарци у доби
од 18 до 50 година јаве штабу батаљона у згра-
ди општине. На основу већ готовог списка
триста мушкараца је тада одвојено и послато
у логор у који се налазио у граду Пловдиву
(Бугарска). Следила су појединачна убиства у
самом граду: жртве су отимане из својих до-
мова ноћу и одмах убијане.⁶ Крајем децембра
интернирана је и друга велика група мушка-
раца у којој су се налазили многи који су се
у међувремену вратили својим кућама. Овог
пута није постојао списак, већ је о свему од-
лучивала комисија у чијем су саставу били
капетан Димков, поручник Бранов и лекари
Сапунџијев и Василијева. Прва група је 28. де-
цембра кренула пешке ка Софији и стигла до
Сурдулице где је стрељано 17 службеника, тр-
говаца, интелектуалаца и свештеника.⁷

Наредне године, а нарочито након марта
1917, односно након бруталног оружаног гушења
Топличког устанка, у свим деловима окупиране
Краљевине Србије интернирање цивилног ста-
новништва постало је масовниа појава.

У више од 22 бугарска логора депортоване су
десетине хиљада српских цивила, укључујући ту

⁵ Мајор Илков је у списку бугарских злочинаца састављеном од
стране Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца оптужен за „интер-
нирања, масакре над свештеницима, стрељања 34 цивила у Врању
и Сурдулици, саучешће у масакрима које је наредио Калкаџијев”.
*Liste des personnes accusées par l’Etat serbe-croate-slovene d’avoir com-
mise des actes contraires aux lois et coutumes de la guerre à livrer par
la Bulgarie en exécution des articles 118, 119, 120 du traite de Neuilly*, 18.

⁶ *Rapport...*, том I, бр. 30, извештај *La ville de Vrania*, 75.

⁷ *Rapport...*, том I, бр. 30, извештај *La ville de Vrania*, 76.

48th Bulgarian infantry regiment, ordered that all
men between 18 and 50 years of age report to the
city hall where the headquarters of the battalion
was located. According to the already compiled
list, three hundred men were then set aside and
sent to the camp in Plovdiv, Bulgaria. This was fol-
lowed by individual killings in the town itself. The
victims were kidnapped from their homes at night
and killed immediately.⁶ In late December, anoth-
er large group of men were interned, including
many men who had returned home in the mean-
time. This time there was no list, but a committee
comprising Captain Dimkov, Lieutenant Branov
and doctors Sapundžijev and Vasilijev. The first
group set off on foot to Sofia on December 28th,
but when they reached Surdulica 17 officials, mer-
chants, members of the intelligentsia and priests
were set aside and shot.⁷

In all parts of the occupied Kingdom of Ser-
bia the internment of the civilian population
would become a more widespread phenomenon
in the year that followed, especially after March
1917, i.e. after the repression of the Serbian Topli-
ca Uprising.

Tens of thousands of people, including wom-
en and children, were deported to over 22 camps.
Oftentimes, as in the case of the village of Belica,
all residents were interned.⁸ It can be argued that
mass internment actually was the main character-
istic of the Bulgarisation process.

The conditions in the Bulgarian camps were

⁶ *Rapport...*, volume I, No. 30, report “La ville de Vrania”, 75.

⁷ *Rapport...*, volume I, No. 30, report “La ville de Vrania”, 76.

⁸ ДАС, МИД-КИЗ, b. 8 p. R. 19 and AJ, 334-18 doc. no number, list
of interned civilians from Belica.

жене и децу. Неретко су, као у случају села Белице, интернирани сви становници.⁸ Масовно интернирање је, могло би се рећи, представљало главну карактеристику процеса бугаризације.

Услови у бугарским логорима били су сурови. Многи интернирци су умирали од глади, болести, хладноће или су убијани. Како је закључила Међусавезничка комисија за испитивање бугарских злочина, која је објавила тротомни извештај на основу изузетно великог броја прикупљених доказа (сведочења, бугарске наредбе, саслушања, итд.)⁹, „депортације су биле таквих размера да су немачке трупе протестовале јер нису могле да прођу. Депортације свештеника, учитеља, чиновника и других ‘сумњивих’ лица наредила је директно бугарска влада – постоје документи који то доказују.”¹⁰ Сама чињеница да су се логори за цивиле налазили у Бугарској показује да је бугарска влада, не само одобрила, него и организовала масовне депортације.”¹¹ Депортације су се одвијале на најстрашнији начин. Цивили су до логора одвођени пешке или теретним возовима. Током пута су добијали само мало хлеба тако да су храну морали сами да набављају. Управо због тога су многи умирали на путу или одмах након доласка у логор.

⁸ ДАС, МИД - КИЗ, к. 8 р. 191 АЈ, 334 - 18 док. без броја, списак интернираних цивила из Белице.

⁹ О Међусавезничкој комисији видети: Милован Пизари, *Рад Међусавезничке комисије за испитивање бугарских злочина у Србији у Првом светском рату. Од Скопља до Париза*, у: Срђан Рудић, Миљан Милкић (ур.), *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе* (Зборник радова са међународне конференције), Институт за стратегијска истраживања и Историјски институт, Београд, 2016, 517-529.

¹⁰ *Rapport...*, 17.

¹¹ *Rapport...*, 18.

such that many Serbian internees died of hunger, disease, cold or were killed. As concluded by the Inter-Allied Commission for the Investigation of Bulgarian Crimes, which published a large three-volume report based on a huge amount of collected evidence (testimonies, Bulgarian orders, hearings, etc.),⁹ “the deportations were so massive that the German troops protested because they could not get through.” Deportations of priests, teachers, officials and other “suspicious” persons were ordered directly by Bulgarian authorities. There are documents that prove it.¹⁰

The very fact that the camps for Serbian civilians were located in Bulgaria indicates that the Bulgarian authorities not only approved, but also organised mass deportations.”¹¹ The deportations were carried out in the most horrible way because the civilians had to get to the camps either on foot or by freight trains. On their way there, they were given only a bit of bread so they had to find a way of procuring the food themselves. This is precisely why many died on their way there or immediately after arriving in the camp.

Mass massacres against civilians were carried out in some of the Serbian towns. In the already mentioned Surdulica, as stated in the report of the Inter-Allied Commission, a special Bulgarian commission set aside a certain number

⁹ About the Inter-Allied Commission, see: Milovan Pizari, *Rad Međusavezničke komisije za ispitivanje bugarskih zločina u Srbiji u Prvom svetskom ratu. Od Skoplja do Pariza*, in Srđan Rudić, Miljan Milkić (ur.), *Prvi svetski rat, Srbija, Balkan i velike sile* (Zbornik radova sa međunarodne konferencije), Institut za strategijska istraživanja i Istorijski institut, Beograd, 2016, 517-529.

¹⁰ *Rapport...*, 17.

¹¹ *Rapport...*, 18.

У неким градовима извршени су масакри над цивилима. У већ споменутој Сурдулици, како стоји у извештају Међусавезничке комисије, посебна бугарска комисија је на основу добијених спискова из сваке групе интернираца издвајала одређен број људи и наређивала њихово убијање. Стрељања су вршиле регуларне јединице бугарских оружаних снага.¹² Након рата пронађене су масовне гробнице са великим бројем жртава, а 1924. године је у знак сећања на страдале изграђена спомен-костурница.¹³

„Услови у логорима су били такви“, наставља се у извештају Међусавезничке комисије, да је изгледало да је крајњи циљ био истребљење интернираца. Жене, деца и стари људи морали су да живе у нехуманим условима: у неусловним баракама предвиђеним за 20, живело је и до 100 особа; добијали су дневно 200 до 600 грама хлеба и једну чорбу без меса; често нису имали тоалете, није постојала медицинска помоћ због чега су се болести брзо шириле, морали су на принудни рад и нису могли да се дописују са својим породицама у окупираним територијама.”¹⁴

Поред масовних депортација и убијања припадника интелигенције, бугарске власти су спроводиле процес бугаризације становништва. Забрањена је била употреба српског језика,

¹² *Rapport...*, 19

¹³ Рајка Дојчиновић, *Спомен-костурница у Сурдулици: 1924-2010. О јенези злочина над Србима у Сурдулици у Првом светском рату. Изградња, рушење и обнова спомен-костурнице*, Православна епархија врањска, Врање, 2010.

¹⁴ *Rapport...*, 20-21.

of people from each group of internees based on the lists they had received and ordered their killing. Shootings were carried out by the soldiers of the regular Bulgarian army.¹² After the war mass graves were found with a large number of victims and, in 1924, a memorial ossuary was built as a tribute to them.¹³

“Conditions in the camps were such,” continues the report of the Inter-Allied Commission, “that the extermination of the internees appeared to be the ultimate aim.” Women, children, the elderly had to live in inhumane conditions, in barracks without a roof or with holes in it, which were supposed to accommodate 20 people, but in fact up to 100 people lived there; they received 200 to 600 grams of bread and a bowl of meatless soup a day; there were often no toilets, there was no medical assistance which is why diseases spread quickly; they were forced to work and couldn’t write letters to their families in the occupied territories.¹⁴

In addition to mass deportations and killing of the Serbian intellectuals, Bulgarian authorities carried out a process of Bulgarisation of the Serbian population. The use of the Serbian language was forbidden, toponyms were changed, Serbian schools and churches were closed down and Bulgarian ones opened instead. According to the data from the Bulgarian press, in the new regions the

¹² *Rapport...*, 19.

¹³ Рајка Дојчиновић, *Спомен-костурница у Сурдулици: 1924-2010. О јенези злочина над Србима у Сурдулици у Првом светском рату. Изградња, рушење и обнова спомен-костурнице*, Православна епархија врањска, Врање, 2010.

¹⁴ *Rapport...*, 20-21.

Groupe de paysannes de Gorgni Maté-
yevtzi (département de Niche), violées par
les Bulgares.

Group of peasant women and girls from
Grogni Mateyevtzi (district of Nish), vio-
lated by the Bulgarians.

промењени су топоними, српске школе и цркве су затворене и уместо њих отворене бугарске. Према подацима из бугарских новина Министарство народне просвете је за нове крајеве предвидело 270 редовних основних школа са 200 наставника и 200 учитељских заступника; у нижим гимназијама 76 наставника и 74 хонорарних наставника; у непуним гимназијама 95 наставника и 50 хонорарних наставника; у средњим школама 24 наставника и 10 хонорарних наставника, као и 19 окружних и 50 среских школских надзорника. Истовремено, бугарско Министарство спољних послова и вера је за исте територије предвидело 14 митрополита, 2 викарна епископа, 14 протосинђела, 56 чланова епархијских савета, 13 муфтија и 27 муфтијских затупника.¹⁵

У овом процесу бугарске власти су полазиле од претпоставке (која се понавља у многим документима) да су у источној и јужној Србији живели Бугари које су Срби претходно асимилovali:

До пре 40 година Бујари из Нишке бугарске епархије беху на чело бујарском културно-политичком и религијском напредовању; то напредовање у нашој историји названо је као „Бујарско рађање“. По несрећи при ослобођењу Бугарске, њи најбољи Бујари из Нишко-Бугарска Морава, ојкину се од бујарској шела и гад се Србима.

¹⁵ ДАС, МИД – КИЗ, к. 2 р. 7, „Будет за нове крајеве“, Балканска пошта, 24. новембра 1915.

Bulgarian Ministry of National Education planned 270 regular primary schools with 200 teachers and 200 teaching assistants; 76 teachers and 74 part-time teachers in junior grammar schools, 95 teachers and 50 part-time teachers in two-year grammar schools, 24 teachers and 10 part-time teachers in secondary schools as well as 19 district and 50 county school supervisors. At the same time, the Bulgarian Ministry of Foreign Affairs and Religion planned to appoint 14 metropolitan bishops, 2 vicar-bishops, 14 protosyncelli, 56 members of eparhchial pastoral councils, 13 muftis and 27 mufti deputies in those territories.¹⁵

In this process, the Bulgarian authorities started from the premise, which was repeated in many documents, that the Bulgarians who used to live in eastern and southern Serbia were previously assimilated by the Serbs:

Until 40 years ago, Bulgarians from the Bulgarian eparchy of Niš were at the helm of Bulgarian cultural, political, and religious progress; that progress in our history was named “The Rise of Bulgaria”. Unfortunately, following the liberation of Bulgaria, the best Bulgarians from Niš-Bulgarian Morava cut themselves off the Bulgarian body and gave themselves to the Serbs.

God forgives, but does not forget. Over those 40 years, Bulgaria grew and became

¹⁵ ДАС, МИД-КИЗ, б. 2, р. 7, „Budžet za nove krajeve“ (Budget for the New Regions), Balkanska pošta, November 24, 1915

Бої забавља, но не заборавља. За њих 40 година Бујарска расиаше и порасиаше моћнија у култури и војном најрејку и дође у мојућности да њај неослобођени гео, Бујарска Морава, ослободи.

Но Срби, са бившеј Српској Краљевству, из Шумадије, ђозавидеше нам њу слободу и злоупотребише то наше лојално креиање за то, што им остависмо да сами уирављају са својим кметовима и свим друим службама.¹⁶

Посебне „научне експедиције“ имале су за задатак да у окупираним територијама Краљевине Србије пронађу што више доказа којима би се та претпоставка потврдила. У тим мисијама учествовали су научници из Бугарске, а неретко су драгоцене књиге, документи, па чак и споменици били одношени у Софију. Етнолози су се посебно истакли у том послу. Већ крајем октобра и почетком новембра 1915. године обишли су територију данашње Северне Македоније и истраживали српске цркве, школе, приватне архиве. О свом раду су редовно извештавали бугарске власти. У једном од њихових извештаја пише:

Ог дана наше ђобеде [...] Посеишо сам следеће ђрагове и манастире: Паланку, Осојовски манастир, Куманово,

¹⁶ ДАС, МИД – КИЗ, к. 1 р. 39. Наредба бр. 66, 10. марта 1917. године, превод (оригинални документ на бугарском језику: ДАС, МИД – КИЗ, к. 6 р. 13).

more powerful in cultural and military terms and was able to liberate this unliberated part, Bulgarian Morava.

However, the Serbs, from the former Kingdom of Serbia, from Šumadija, envied us this freedom and abused our loyal movement because we left them to manage their serfs and all other services by themselves.¹⁶

Special “scientific expeditions” had the task of finding as much evidence as possible in the occupied territories to corroborate this premise. Scientists from Bulgaria took part in those missions and they often took valuable Serbian books, documents, and even monuments to Sofia. Ethnologists particularly excelled in this work and as soon as in late October and early November 1915 they toured territory of today North Macedonia and looked for everything in Serbian churches, schools and private archives. They regularly reported on their work to the Bulgarian authorities. One of the reports reads as follows:

Since the day of our victory [...] I have visited the following towns and monasteries: Palanka, Osogovo Monastery, Kumanovo, Skopje, Ferizović, Prizren, Đakovo, Dečani Monastery, Veles, Kavadar, Negotino, Vataša, Moklište Monastery and Drenovo Monastery, Prilep, Treskavec

¹⁶ ДАС, МИД-КИЗ, б. 1, р. 39, Order No. 66, March 10, 1917, translation (the original document in the Bulgarian language: ДАС, МИД-КИЗ, б. 6 р. 13).

I have in my possession a photo taken with my camera of a Serbian

Treatment of Serbians in Bulgaria.

From my experience whilst a prisoner of war in Bulgaria, the treatment meted out to the Serbians was most inhuman. They were underclothes and underfed. Several times whilst I was incarcerated in different prisons on my way up to Philipopolis, I made complaints to the Commandant of these Camps, should he be able to speak French, and the answer I usually received was that "they were only Serbians!". On one occasion in Sofia, the Commandant a 2/Lieut said to me "You are English they are Serbians, speak for yourself". In Philipopolis Camp I have seen hundreds of these Serbians in a most pitiable condition, not only men but women and children. I have in my possession a photo taken with my camera of a Serbian

who died of starvation in the Philipopolis camp and was left lying outside the cemetery which was about 50 yds from the barrack occupied by the English officers. The photograph shows very distinct what he died of. When dead they were given no burial service. I have seen large groups of Serbians arrive in the camp in rags and bits of cloth tied round their feet whilst the snow was still on the ground. The death roll in the camp during the typhoid outbreak during the winter appeared very large from the amount of funerals taking place outside our barrack.

Released home at 56th Divs F.F. and R.A.F.

I have in my possession a photo taken with my camera of a Serbian

Рађено 21 децембра 1918 год.
у канцеларији места у Скопљу.

САСЛУШАЊЕ

бив. акт. поручника бугарске војске Василија Баконовића.

Зовем се Василиј Баконовић, бив. акт. поручник бугар. војске, родом из Скопља, стар 26 год. нежен, писмен, нео-суђивен али био под судом за давање положаја непријате-љу.

"... У почетку 1917 год. ја сам био на служби у Скопљу и још тада сам изгубио поверење мојих старијих, јер сам се био узео за српске фамилије: професора Марковића, кројача Трифуна Ђучића и још једне госпоје са петоро деце. Ја сам интервенисао у команди због не-ховог интернирања. Због тога сам био казнен са 3 месеца затвора и ја 2 године немам права на унапређење.

За време мога бављења у Лесковцу - око 10 дана - видео сам да су бугарски војници плачкали и узимали из кућа и дубана шта су и колико су хтели, и да су им то војне власти глеале кроз прсте. Није ми познато да је за ово време ма ко од грађана умијен.

Тада је у Лесковцу био као командант места коман-дант бригаде цуковник Златанов, који је свима нама офи-цирима саопштио поверљиво наређење Врховне Команде да толерирамо ако који бугарски војник учини какво насил-је или злочин и да увек таква дела затешкамо.

По наређењу само команде узимато је из трговачких радњи све што би било за војску: пиринач, масло, наприку и т.д.

По наређењу из дивизије иста чета и мој вод ми-тралева имали смо отићи у Брагу.

На путу од Лесковца до Браге пролазећи поред села војници су плачкали и палили куће. Не опоминем се како су се знали та села, јер нисмо остајали у њих дуже већ је то било у пролазу.

На другом или трећем нашем пренолишту када смо требали да кренемо стигла нас је једна повећа страха војника који су терали једну гомили људи. Било је неколи-ко младина од 17 и 18 год. а било је и старијих преко 60 год. Са њима је била и једна стара жена. Било их је 25-30 душа. Спроводио их је продао једно писмо од коман-данта Златанова команданту чете капетану Маралчијеву. У писму је било наређење да се сви ти људи одмах побију. Капетан Маралчијев наредио је да се сви људи и та жена одведени изван села и сви затворени у једну плевну-кошару. Затим је лично он наместо митраза и из истог пуцао кроз плевну. За време палбе један је пробио плевну, извукао се и побегао низ поток. Кад је палба свршена четри мушкарца међу којима један дечко и она стара жена изашли су из кошаре. Само је један од њих био раван. Сви остали у плевни били су поубијани.

Ови несретници молили су земљу пред капетаном да им оп нарочито за оног дечка, говор и судбина хтела да остану жив. Капетан није хтео да чује изг-веј је наредио да се и они ст-ја сам ону жену одгурну у ст-склони иза неких кошара. Она ч-ла им нема помоћи почели су д-двојица али су убрзо били по-ликове лежине су довели у ону-примети бабу која је од страх-па нареди те и бу-биле.

Све ове лежине биле су запаљене у оној кошари а пору-је грађе и остале бачено на в-ах ватром су спаљени сви они.

Овог дана нисмо отпото-Не знам како се зове т-једном платоу.

Затим оваквих недела је капетаном -командиром и он је смењен и упућен сам код Немац-свега шест дана па је дошло у Скопље.

Никада за све време рат-Србији, ја нисам учинио ништа ратном праву. Никадав злочин и ни извршио.

Све ово што сам казивао а ја кажем што су ми тоје заб-а из њих би се видело да сам на у Србији која сам видео.

Напомињем да они поби-какво оружје и да су по одељу-важи али нисам могао познати и били.

Вас-Саслушао и одговорио: рез. незад. Д.А.Ба

Скопје, Феризовић, Призрен, Баково, манастир Дечани, Велес, Кавадар, Нејошино, Ваџашу, манастир Моклишки и манастир Дреновски, Прилеп, Трескавски манастир, Биџољ, Ресан, Охрид, Струју, Дојран, Струмицу и села Вогоча и Велуша, Петрич. На свим овим местима, као што већ знае, усеео сам да појуним 72 куџије различниих величина рукописима, археолошким и етнографским предметима, архивама и другим стварима. [...]¹⁷

У процесу бугаризације цивилима су промењена (бугаризована) имена и издате бугарске личне карте¹⁸ Натерани су да организују прославе поводом бугарских државних празника или обележавања важних датума за Бугарску православну цркву, да читају новине на бугарском језику...¹⁹

О свирепости трогодишње окупације сведочи се и у закључцима извештаја Међусавезничке комисије. „Може се рећи да не постоји члан Женевске конвенције или норма међународног права које Бугари нису повредили“²⁰

¹⁷ ПЕТРОВ ПЕТЪР ХР. (ур.), *Научна експедиција в Македония и Поморавието 1916*, Военноиздателски комплекс „Св. Георги Победоносец“, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 1993, 304-307 (документ се налази у: ЦВА, ф. 40, оп. II, а. е. 935, л. 16-20).

¹⁸ Примери тих личних карата могу се наћи у ДАС, МИД – КИЗ, к. 6, р. 7.

¹⁹ За време окупације излазио је лист *Моравски глас*. Неколико примерака тих новина могуће је наћи у МИД – КИЗ, к. 3, р. 33.

²⁰ *Rapport...*, 34.

*Monastery, Bitola, Resan, Ohrid, Struga, Dojran, Strumica and the villages of Vodoča and Veluša, Petrič. In all these places, as you already know, I managed to fill 72 boxes of various sizes with manuscripts, archaeological and ethnographic objects, archives and other things. [...]*¹⁷

Within the same process of Bulgarisation, civilians’ names were changed (Bulgarised) and they were issued Bulgarian identity cards,¹⁸ they were forced to celebrate Bulgarian national holidays or important dates of the Bulgarian Orthodox Church and to read newspapers in Bulgarian language.¹⁹

The brutality of the three-year long Bulgarian occupation was such that the conclusions of the report of the Inter-Allied Commission state as follows: ”It can be argued that there is no article of the Geneva Convention or norm of international law that was not violated by Bulgarians”.²⁰

A similar conclusion was also made by a special commission which in the preliminary phase of the Peace conference in Paris presented a report on the crimes committed by the Central

¹⁷ ПЕТРОВ ПЕТЪР ХР. (ур.), *Научна експедиција в Македония и Поморавието 1916*, Военноиздателски комплекс „Св. Георги Победоносец“, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 1993, 304-307 (документ се налази у: ЦВА, ф. 40, оп. II, а. е. 935, л. 16-20).

¹⁸ Examples of those identity cards can be found in ДАС, МИД-КИЗ б. 6, р. 7.

¹⁹ The “Moravski glas” paper was published during the occupation. Several examples of this newspaper can be found in МИД-КИЗ, б. 3, р. 33.

²⁰ *Rapport...*, 34.

Сличан закључак је имала и посебна комисија која је у прелиминарној фази Конференције мира у Паризу представила извештај о злочинима почињеним од стране Централних сила и њихових савезника против цивилног становништва окупираних територија.²¹ Међутим, упркос томе, као и прикупљеним доказима и списку од 500 бугарских злочинаца идентификованих од стране званичног Београда, кажњавање одговорних никада се није догодило, а страхоте бугарске окупације брзо су пале у заборав, барем од стране званичне политике.

Управо се у томе може наћи разлог због чега и сто година касније велики део тих злочина још увек није познат, ни домаћој, као ни страњој јавности.

Наиме, осим битних публикација које су се појавиле одмах после рата попут оних под насловом *Бугарска зверства у Врању и околини (1915–1918)*, аутора Јована Хаџи-Васиљевића, у издању Културно-привредног друштва Врањанаца у Београду, Нови Сад, 1922, или *Побуна у Тоџици и Јабланици : Говор у Народној скупштини 12. априла 1918. године на Крфу*, аутора Љубомира Јовановића, у издању Геце Кона, Београд, 1918, српска историографија се није много бавила том темом.

Најважније публикације за ову болну тему су: Миливоје Перовић, *Тоџички усџанак*, Војно дело, Београд, 1958; Владимир Стојанчевић,

²¹ *Rapport présenté à la Conférence des preliminaires de paix par la Commission des responsabilités des auteurs de la guerre et sanctions.*

Powers and their allies against the civilian population from the occupied territories.²¹ However, despite this and the solid evidence collected as well as the list of 500 Bulgarian criminals identified by Belgrade, those who were responsible were never punished and the horrors of the occupation were quickly left to oblivion, at least by the official politics.

This is precisely one - and certainly not the only - reason why even a hundred years later a great many of those war crimes are still unknown to both domestic and international public.

Namely, apart from important publications that appeared immediately after the war such as *Bugarska зверства у Врању и околини (Bulgarian Atrocities in Vranje and the Surrounding Area) (1915 - 1918)* by Jovan Hadži-Vasiljević, published by the Cultural and Economic Society of the Citizens of Vranje in Belgrade, Novi Sad, 1922, or *Pobuna u Toplici i Jablanici : Govor u Narodnoj skupštini 12. aprila 1918. godine na Krfu (Rebellion in Toplica and Jablanica : A Speech in the National Assembly on 12 April 1918 in Corfu)*, by Ljubomir Jovanović, published by Geca Kon, Belgrade, 1918, Serbian historiography did not deal much with that topic.

The most important publications are: Miliwoje Perović, *Toplički ustanak (Toplica Uprising)*, Vojno delo, Belgrade, 1958, Vladimir Stojančević, *Srbija i srpski narod za vreme rata i okupacije 1914. – 1918 (Serbia and the Serbian People During the 1914 - 1918 War and Occupation)*, Globus - Srpsko geografsko drustvo, vol. VII/1975, Belgrade, 1975, pp. 229 – 237;

²¹ *Rapport présenté à la Conférence des preliminaires de paix par la Commission des responsabilités des auteurs de la guerre et sanctions.*

Щ А Б Ъ
на
МОРАВСКАТА ОБЛАСТНА ВОЕННА
ИНСПЕКЦИЯ.
Отделение
№ 37701
6 септември 1918 год.
гр. Нишъ

До Околийските Началници въ Об-
ластѣта.
До Окр. Управители за свѣдѣние.
До Н-тъ на Бригаднитѣ, Полковнитѣ
и дружиннитѣ окуп. райони.
Командантитѣ.

Отъ година и повече време, както на всички е известно, въ гр. Нишъ,
по нареждане отъ Областната Инспекция, излиза в. „Моравски Гласъ“, издава-
нето на който нуждитѣ на врѣмето бѣ продикувало.

Принасяната отъ в. „Моравски Гласъ“ полза за българската к-уза изобщо,
и на самата Моравска Областъ частно е очевидна. За честѣта на Българскитѣ
Военни и Административни власти, Офицерство, Чиновничество и Гражданство,
длжни сме да кажемъ, че тази полза е добръ прѣцѣнена — това се вижда отъ
даленото до сега стъжнитѣ съдѣйствие на Редакцията на вѣстника. Неможе
да се прѣмѣлчи, обаче, проявената отъ нѣкои Общински Управления нехайность
по отношение на вѣстника. Областѣта има положителни свѣдѣния, че нѣкои Об-
щински служители, задържали в. „Моравски Гласъ“, з хвърленъ въ канцеларитѣ
и не давали възможность на населението да се ползува отъ услугитѣ на тоя
вѣстникъ. Такова небрѣжие, и отнасяне къмъ вѣстника, който печати много раз-
поредби на Областната Инспекция и българското държавно управление, е прѣс-
тапно, и лишава да доведе до знане на населението всичко що се отнася до
управлението. Върху това привличамъ най-сериозното внимание на Окол. Начални-
ци, като имъ напомнямъ прѣдписанието си № 8212 отъ 23 юний 1917 год., което
трѣбва да бжде изпълнено съ най-голѣма ревность, защото за нехайности като
цитир-нитѣ въ на тоящето, ще отговоря и Околийския Началникъ въ Околията
на когото се намѣри въ бждеще нехайна община.

За напрѣдъ Началницитѣ на окупационнитѣ райони и административнитѣ
власти при обиколкитѣ си по селата да превѣрѣватъ дали в. „Моравски-Гласъ“
се чете Тамъ гдѣдо по небрежность на общинскитѣ власти вѣстника нѣма да
се раздава на населението да го чете, да се съставлява актъ на виновницитѣ
и да се праща направо въ щаба на Областѣта.

Началникъ Щаба на Областѣта,
отъ Генералния Щабъ,
Полковникъ: Дървинговъ.
Адютантъ,
Поручикъ: Валтаджиевъ

1085—1350—1918

АКТЪ ЗА СМЪРТЪ
№ 3554
Мѣсець юний, день 12
На хилядо деветстотинъ шестнадесета година въ 9
часа 45 мин. обѣдъ Сливенъ-Чаирлий прѣдъ менъ
Честополски Младенъ началникъ на военно-плѣн-
ното депо се яви Д-ръ Мира Миславичъ при
сжщото депо, и ми заяви че сръбскъ, императорскъ (Младенъ Миславичъ) е умрялъ
на днешно число въ 4 часа обѣдъ въ болницата
при лагера отъ болестѣта „сърцево-съсудна ахтѣа“.
Като преглѣдахме тѣлото, не намѣрихме да е употребено надъ него
никакво насилие, въ него не се намѣри нищо, затова се разрѣши
погребването му.
Всѣдствие на което се удостовериохъ въ дѣйствителността
на смъртѣта и съставихме настоящия актъ, който се подписа отъ
менъ и отъ свидѣлитѣ съдѣ като имъ се прочете.
Съставителъ на акта,
Началникъ на депото: Мира Миславичъ
Свидѣтели: Мира Миславичъ

Моравска Областъ
№ 3034 Врѣмъ № 406 по списъка на
околийско управление село Д. Нерадеви
ЛИЧНА КАРТА.
Име и прѣзиме: Дринковъ Миса
Мѣсто-жительство: околия Врачанска село или градъ Д. Нерадеви
Занятие: земедѣлецъ
Сѣмейно положение: женатъ 1 дете
Възраст: 56 години.
Ръстъ: 185 см. Коса: къска
Очи: сини. Носъ: обикнов.
Особинъ бѣлѣзи: 30-и 1917 г. Околийски Началникъ: Д. Н. Миславичъ
градъ Сливенъ

Нѣма и длжностъ да пазятъ личната си карта и да я носятъ
съ собъ си за да може да се установи оная самостоятелно.
Лична карта безъ лична карта или съ лична карта но за свѣта за разбойничъ.
При издѣлване на картата издѣлава се нека дубликатъ отъ околийското
управление съ запазенъ оригинала отъ данна сѣска и направи отъ
дубликата община, като се пазятъ 20 лѣта.
Наличността лична карта приносена картата да сравнява картитѣ на
привокителъ, като внимава на податъ на околийския началникъ и почта.
То е длжностъ да прѣвѣрѣва наличността на списъка, за нѣколко
минути, нѣколко се съгласно до 30 лѣта или повече подъ сѣдъ.

Списък					
Име и презиме					
№	Име и презиме	Околия	Дата	Мѣсто	Зам. за бр.
1	Петър Т. Кралюковъ	Врачанска	25 27-11-1915	Плевен	Зам. за бр.
2	Войнъ Бланъ	"	21 30-11-1917	Софийска	Зам. за бр.
3	Иван М. Поповъ	"	33 27-11-1915	Таневъ	Зам. за бр.
4	Косовъ Т. Кралюковъ	"	18 27-11-1915	Плевен	Зам. за бр.
5	Василъ Ф. Кралюковъ	"	18 27-11-1915	Торникъ	Зам. за бр.
6	Димитъръ Т. Димитровъ	"	24 27-11-1915	Плевен	Зам. за бр.
7	Петъръ Т. Кралюковъ	"	27 27-11-1915	Плевен	Зам. за бр.
8	Милко М. Кралюковъ	"	20 1917	Торникъ	Зам. за бр.
9	Димитъръ Т. Кралюковъ	"	37 14-11-1916	Софийска	Зам. за бр.
10	Иванъ М. Кралюковъ	"	35 27-11-1915	Плевен	Зам. за бр.
11	Иванъ М. Кралюковъ	"	22 27-11-1915	Плевен	Зам. за бр.
12	Алиа Кузунъ	"	39 1-11-1918	Плевен	Зам. за бр.
13	Алиа М. М. Кузунъ	"	36 1-11-1918	"	Зам. за бр.
14	Алиа М. М. Кузунъ	"	2 1-11-1918	"	Зам. за бр.
15	Алиа М. М. Кузунъ	"	72 1-11-1918	"	Зам. за бр.
16	Алиа М. М. Кузунъ	"	27 1-11-1918	"	Зам. за бр.
17	Петъръ Т. Кузунъ	"	5 1-11-1918	"	Зам. за бр.
18	Петъръ Т. Кузунъ	"	40 1-11-1918	"	Зам. за бр.
19	Алиа М. М. Кузунъ	"	32 1-11-1918	"	Зам. за бр.
20	Алиа М. М. Кузунъ	"	72 1-11-1918	"	Зам. за бр.
21	Алиа М. М. Кузунъ	"	6 1-11-1918	"	Зам. за бр.
22	Алиа М. М. Кузунъ	"	2 1-11-1918	"	Зам. за бр.
23	Алиа М. М. Кузунъ	"	48 1-11-1918	"	Зам. за бр.
24	Алиа М. М. Кузунъ	"	40 1-11-1918	"	Зам. за бр.
25	Алиа М. М. Кузунъ	"	12 1-11-1918	"	Зам. за бр.
26	Алиа М. М. Кузунъ	"	10 1-11-1918	"	Зам. за бр.

Србија и српски народ за време ратна и окупације 1914–1918, Глобус – Српско географско друштво, бр. VII/1975, Београд, 1975, 229-237; *Два пописа жртва из среза Јабланичкој за време бујарске окупације 1915–1918. године*, у: Лесковачки зборник, бр. XXVII, Лесковац, 1977, 121-138; Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Српска књижевна задруга, Београд, 1984; Севделин Андрејевић, *Економска експлоатација Србије за време бујарске окупације*, у: Славенко Терзић (ур.), *Србија 1917. године*, Зборник радова, бр. 6/1988, Историјски институт, Београд, 1988, 53-66, као и *Економска плачка Србије за време бујарске окупације*, у: Јован Пејин (ур.), *Србија 1918. године и стварање југословенске државе*, Зборник радова, бр. 7/1989, Историјски институт, Београд, 1989, 19-33.

Слађана Бојковић и Милоје Пршић објавили су веома важне документе међу којима и најважније Рајсове извештаје, и то у књигама под насловом *О злочинима Аустроугара – Бујара – Немаца у Србији 1914–1918. године*, Историјски музеј Србије, Београд, 1997, као и *Страдање српског народа у Србији*, Историјски музеј Србије, Београд, 2000.

Затим, следе наслови: Божица Младеновић, *Жена у топличком устанку*, Социјална мисао, Београд, 1996; Добросав Туровић, Небојша Ивановић, *Лесковац и лесковачки крај 1915–1918*, Историјски архив - Лесковац, Лесковац, 2006; Момчило Павловић (ур.), *Поменик жртвама бујарског терора на југу Србије 1915–1918*, Институт за савремену историју, Београд, 2007.

Dva popisa žrtava iz sreza Jablaničkog za vreme bugarske okupacije 1915. – 1918. godine (Two Lists of Victims from Jablanica District During the Bulgarian Occupation 1915 – 1918), in: Leskovački zbornik, vol. XXVII, Leskovac, 1977, pp. 121 – 138; Andrej Mitrović, *Srbija u Prvom svetskom ratu (Serbia in the First World War)*, Srpska književna zadruka, Belgrade, 1984; Sevdelin Andrejević, *Ekonomska eksploatacija Srbije za vreme bugarske okupacije (Economic Exploitation of Serbia During the Bulgarian Occupation)*, in: Slavenko Terzić (ed.), *Srbija in 1917*, Zbornik radova, vol. 6/1988, Institute of History, Belgrade, 1988, pp. 53-66 and *Ekonomska pljačka Srbije za vreme bugarske okupacije (Economic Plunder of Serbia During the Bulgarian Occupation)*, in: Jovan Pejin (ed.), *Srbija 1918. godine i stvaranje jugoslovenske države (Serbia in 1918 and the Creation of the Yugoslav State)*, Zbornik radova, vol. 7/1989, Institute of History, pp. 19-33.

Sladana Bojković and Miloje Pršić published very important documents including, the most important reports of R.A. Reiss, in the books *O zločinima Austrougara – Bugara – Nemaca u Srbiji 1914. – 1918. godine (On the Crimes Committed by the Austro-Hungarians – Bulgarians – Germans in Serbia 1914-1918)*, Historical Museum of Serbia, Belgrade, 1997 as well as *Stradanje srpskog naroda u Srbiji (Suffering of the Serbian People in Serbia)*, Historical Museum of Serbia, Belgrade, 2000;

At the same time, important scientific works are also: Božica Mladenović, *Žena u Topličkom ustanku (Women in Toplica Uprising)*, Socijalna misao, Belgrade, 1996; Dobrosav Turović, Nebojša

Посебну важност имају радови доц. Др Дејана Антића под насловом *Бујарска окупација југа Србије у Првом светском рату*, Народни музеј - Лесковац, Лесковац, 2015. и *Ниш под окупацијом у Првом светском рату – крај 1915. и почетак 1916. године*, у: „Токови историје”, бр. 1/2020, Београд, 2020, 47-65.

Аутор ове изложбе и пратећег зборника изабраних докумената је 2021. године објавио монографију под насловом *На Балканском фронту : Рат и злочини против цивилног становништва у Србији од 1914. до 1918.* у издању Архива Војводине и „Прометеја“, која представља до сада најтемељнији публиковани научни рад о бугарским злочинима почињеним над српским цивилима у Краљевини Србији од 1915. до 1918. године.

Ограничен број научних публикација није, свакако, резултат ограниченог броја архивских извора. Наиме, иако сазнање да су се српски историчари недовољно бавили бугарском окупацијом Србије током Првог светског рата може да звучи контрадикторно, у архивима Републике Србије о овој теми постоји велики број докумената на основу којих се може веома детаљно реконструисати скоро сваки сегмент тог трагичног периода.

Дакле, избор докумената за овај зборник је био веома тежак посао, и то не због недостатка материјала, већ услед минулог рада на проналажењу одговарајућих докумената у мноштву

Ivanović, *Leskovac i leskovački kraj 1915 – 1918 (Leskovac and the Region of Leskovac in 1915 – 1918)*, Historical Archives – Leskovac, Leskovac, 2006; Momčilo Pavlović (ed.), *Pomenik žrtvama bugarskog terora na jugu Srbije 1915 – 1918 (Tribute to the Victims of the Bulgarian Terror in the South of Serbia 1915 – 1918)*, Institute for Contemporary History, Belgrade 2007.

The works of Dejan Antić are of particular importance, including *Bugarska okupacija juga Srbije u Prvom svetskom ratu (The Bulgarian Occupation of the South of Serbia in the First World War)*, National Museum – Leskovac, Leskovac, 2015 as well as *Niš pod okupacijom u Prvom svetskom ratu – kraj 1915. i početak 1916. godine (Niš Under Occupation in the First World War – in Late 1915 and Early 1916)*, in: "Tokovi istorije", vol. 1/2020, Belgrade, 2020, pp. 47-65.

In 2021, the author of this exhibition and collection of archival documents, published the monography *Na Balkanskom frontu : Rat i zločini protiv civilnog stanovništva u Srbiji od 1914. do 1918 (On the Balkan Front : War and Crimes Committed Against the Civilian Population in Serbia from 1914 to 1918)*, published by the Archives of Vojvodina and "Prometej", which represents the most thorough scientific work on Bulgarian crimes committed in the Kingdom of Serbia from 1915 to 1918.

The limited number of scientific publications is certainly not the result of a limited number of archival sources. Namely, although it may be in contradiction with the fact that Serbian historians

О/Бр.32685.

ГОСПОДИНЕ МИНИСТРЕ,

Од Делегата Владиног и Врховне Команде у Софији, пуковника
г. ТУЦАНОВИЋА, пол Бр.131 од 31.октобра тек.године, добивен је следећи извешај:

"Наст ми је известити Начелника Штаба, да сам одмах приступио прикупљању података о поступању бугарских званичних органа према нашем робљу и народу - интернираних - за време трогодишњег робовања, па сам ~~са~~ сада утврдио следеће стане:

За време одступања наше војске из Србије 1915.г. бугарска је војска имала званичну наредбу, да од српских војника - заробљеника одузима одмах не само сву ратну опрему него и обућу, шаторска крила, чутурице. Према тој наредби бугарски су се војници, подофицири па и официри бацили на такву хијенску плячку српских заробљеника и српског народа, да је то тешко пером описати. Скидали су српским војницима ципеле, остављајући их на снегу босе; одузимаху им ствари потребне за живот и за даљи марш као чутурице, порције, шаторска крила, одузимаху им новац, сатове, прстене и адиђаре. Пљачкали су и народ, који је са војском био одступао. Поред тога премлаћивали су како војне заробљенике тако и народ, а велики број истих и поубијали су по казивану робља српског. Нарочито је све оов вршила пешадија бугарска. О силним, пак, увредама и унижењима која су вршили према робљу од последњег бугарског редова до генерала, не треба ни говорити: то је ишло и вршено по команди и систематски. Колико је било зверске крви код бугарске војске као и колико је у тим првим моментима ропства пало српских глава, најбољи је доказ страшна погибија нашега Владике Скопског ВИЋЕНТИЈА. По казивану самих срба, а нарочито свештеника, пок. владика Вићентије је био дошао до Призрена, па је ту ухваћен и у Феризовићу у присуству бугарске Врховне Команде убијен на најсвирипији начин ножевима, опљачкан и бачен незнао куда.

Пок. Владика је имао доста пара код себе, а нарочито злата. Све му је то однето. У опште сва ова зверства су вршена са знањем и у присуству бугарског старешинског кадра. Нарочито су бугарски војници тражили међу заробљенима српским официрима оне из Тимочке дивизије и убојали.

Под таквим околностима спровођено је робље и народ, чим је мрак пао, удучили би прилику и бежали куда који атигне. Они што би остали, плаћали би за своје набегле другове: плаћане је било опет у батинању и крви.

Храну заробљеници на маршу нису добивали т.ј. никако, а о становима није се могло ни говорити. Спровођен је било форсирано: није се питало, дали може или не може заробљеник да иде, теран је као марва на буљук.

./.

ГОСПОДИНУ МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ДЕЛА,

БЕОГРАД.

МИНИСТАРСТВО ВОЈНО

ОПШТЕ ВОЈНО ОДЕЉЕЊЕ

ГЕНЕРАЛШТАБ

Београд, 11.10.1915. г. 114/82

Министарству Иностраних Дела,

Шеф Канцеларије Н.В. Краља са Пов. 157 од 10.октобра, доставио је сву изјаву талијанског потпоручника г. Колумбана о поступку бугарских власти према нашим заробљеницима и интерниранима:

"Потписати ~~официр~~ талијански официр, који се вратио из Бугарске, где је провео 25 месеци у ропству изјављује, да је био очевидац свирепости и нечовечног поступања од стране бугарских војника према заробљеним и интернираним Србима, износечи следеће податке:

У логору код Хоскова српски пуковник г. Илија Димитријевић, становао је у једној собици заједно са још једним српским, три талијанска и једним руским официром, без постале у сред гадних инсеката, добијајући недовољну храну. У истом логору, по нездравим баракама препуних инсеката, у највећој тескоби, без покривача и средстава за одржање чистоће били су смештени и српски војници. Они су били гоњени на тешке радове по друмовима у околини или у вароши, и за најмању погрешку кажњавани су са 25 батина по голом телу. Храна им се састојала из једног хлеба од кукурузног брашна од 300 грама и мало куваног жита или куваног дивљег воћа.

У Пловдивском логору имао сам прилике да видим и стотине жена из окупираних крајева Србије, међу којима их је било из најодличнијих породица, приморане да живе у највећој тескоби, без средстава за одржавање чистоће и задовољена хигијенских потреба и изложене кушањима најжалосније покварености услед непосредне близине заробљеничких барака. Оне од њих, које би учиниле какву погрешку против доброг владања, кажњаване су батинањем.

У Пловдивском логору постоји гробље начичкано стотинама крстова српских заробљеника, умрлих од изнурености и сахрањених без ковчега. Болесници су слани у болницу тек кад су били при концу живота.

У истом сам логору чуо више пута да је у бараке српских заробљеника долазио бугарски командир-поручник Мишаилов - да би све тукао и вређао без икаквог повода.

При поласку из Пловдива 12.октобра оставио сам логор српских заробљеника и интернираних грађана у стању, које сам горе описао.

Податке које сам изложио могу потврдити следећи талијански официри:

Калетан г. Карло Бајоки
Поручник Гандолфи Бруно
Граси Бузепе
Инфантио Коврадо
Ликори Себастиано
Пелициони Лодовико.

Поручник талијански
Томазо Колумбано
61.пешад.пук.

сведочења жртава, извештаја домаћих и страних комисија, дописа, телеграма, а нарочито оригиналних бугарских докумената (од којих су најважнији они који су преведени на српски још 1918. и 1919. године). У том смислу полазило се од мишљења да је за ову публикацију битније изабрати мањи број докумената који јасно говоре о страхотама бугарске окупације, него објавити велики број архивских извора у којима би и сам читалац могао да се „изгуби“.

Грађа о бугарским злочинима чува се претежно у два велика архива. Пре свега, у Државном архиву Србије постоји недавно стручно обрађени архивски фонд под називом „Министарство иностраних дела – Комисија за испитивање злочина“ (МИД–КИЗ) у којем се чувају оригинални бугарски документи, сведочења цивила (повратника из бугарских логора) о злочинима, пљачки имовине, понашању бугарских власти, као и извештаји комисија или појединаца који су после рата вршили испитивања на терену, нарочито у вези са масакрима над цивилима... Посебну важност овог фонда чини географска подељеност грађе. Документи су груписани по регионима, општинама и селима што значи да се ток бугарске окупације може детаљно пратити, како на општем, тако и на локалном нивоу. Спискови жртава и интернираца, рађени за сваку општину, показују застрашујуће размере те окупације.

У истом архиву постоји и архивски фонд под називом „Министарство иностраних дела –

have dealt very little with the Bulgarian occupation, it can be argued that there is a huge amount of documents on this topic in the archives of the Republic of Serbia on the basis of which almost every segment of this tragic period can be reconstructed in great detail.

It was therefore very difficult to select documents for this collection, not because of a lack of material, but because of the amount of work required to find suitable documents among numerous victims' testimonies, reports of domestic and foreign commissions, letters, telegrams, and especially original Bulgarian documents (the most important of which were translated into Serbian in 1918 and 1919). In this sense, it was assumed that, for this publication, it would be more important to select a small amount of documents that can clearly speak about the horrors of the Bulgarian occupation, than to publish a large number of archival sources in which the reader could get "lost".

The archival material on Bulgarian crimes performed against Serbian civilians is kept mainly in two large Serbian archives. First of all, in the State Archives of Serbia, there is a recently organized archival collection "Ministry of Foreign Affairs - Commission for Crime Investigation" (MID-KIZ in Serbian), which stores original Bulgarian documents, testimonies of civilians who returned from Bulgarian camps, on crimes, looting of property, the general behaviour of Bulgarian authorities, reports of individuals or commissions that conducted

Политичко одељење“ у којем се, такође, чувају важни документи о бугарским злочинима почињеним над цивилима у Краљевини Србији од 1915. до 1918. године. Поред бројних извештаја, међу којима се налазе и драгоцени искази др Рудолфа Арчибалда Рајса, постоје и сведочења о стању у окупираној Краљевини Србији која су оставила избегла лица која су, још за време рата, успела да побегну у Грчку и српским властима у Солуну описивала догађаје у својој земљи. На основу тих информација, извештаја и другог материјала Политичко одељење Министарства иностраних дела постарало се да кроз мрежу српских посланстава у савезничким и неутралним земљама што више људи буде упознато са неделима бугарског окупатора. Помоћу брошура, телеграма, новинских чланака и другог материјала јавност у Европи могла је да сазна истину.

У истом архивском фонду чувају се и важни извештаји настали 1918. године, након ослобађања Краљевине Србије, у којима се детаљније описују злочини почињени током бугарске окупације. Ти извештаји, сачињени по наредби Владе, коришћени су, не само од стране Међусавезничке комисије за испитивање бугарских злочина, односно најважније комисије која је имала задатак да прикупи доказе о бугарским злочинима, него и на Конференцији мира у Паризу.

У Архиву Југославије, у архивском фонду под називом „Министарство иностраних

field investigations after the war, especially regarding massacres over civilians, etc. Geographical grouping of the material is of special importance. Documents are grouped by regions, municipalities and villages, which means that the course of the Bulgarian occupation can be traced in detail both at the general and at the local level. The lists of victims and internees, prepared for each municipality, show the terrifying scale of that occupation.

The same archive include "Ministry of Foreign Affairs - Political Affairs Department" archival collection which also stores important documents about Bulgarian crimes against the Serbs. Namely, in addition to various reports - including the precious reports of Rudolf Archibald Reiss, PhD - there are also testimonies of refugees who managed to escape to Greece during the war and described the situation in the occupied Serbia to the Serbian authorities in Thessaloniki. Based on that information, reports and other material, the Political Affairs Department of the Royal Serbian Ministry of Foreign Affairs made sure, through the network of Serbian diplomatic missions in allied and neutral countries, that as many people as possible became aware of the offences of the Bulgarian occupier. Through brochures, telegrams, press articles and other things, the public in Europe could learn the truth.

Important reports written in 1918, i.e. after the liberation of Serbia, which describe in detail the Bulgarian crimes committed against the Serbs during the occupation, are also stored in the said fund. Those reports, prepared by order of the Serbian

Сризаре

Караман

Гамштары

App

Знамено

171
Кукерчапи

да задоволе своје војне ^{забавне} гледиштем и у Каро
Филипове и да покрене народ до срма.

Вокле је војска, наша сета патња и чакота,
докле су бугарски селаци прибурали камаз и миз,
својом и шерам преко границе својим кућана
на оштраз војних сивастиња. Па и по све није
било досета; за војском је ишла једна дружа
бугарских Копица, великом из Крајева и оштра,
и та дружа Копицка дружа уларана је на села
Копицкобугарци, у ковају од по 1000, 2000 и више
динара и ако се Копицкобугарци не штап, црпе-
лима су наметили оних злата које од војске
нису забављене. И тако су сво бугар Крво
наш Крво црпели свој селаци и Кулашурци.

Поштом сека здарствва су многобројна и сирас-
на и да се сваки поједини случај опште
нредба и врхушка и свосебности. Суд је овде
у крајњој мери саво једнак некако
део од поштомених здарствва, а ако се жети
да се све опште, и бугари сирасног свому
нредбама у чврсто својој брзи, нредба је да се
овомо чврсто једна свосебно лике, за чврсто
бугарне материјала и докати за поштомених
здарствва од сирасне бугара.

Съгласно с Комуна му се познана евода,
гвард гвард мавоунија, музз Кози дубо абзекто,
за парг.

На Задушницу олова твоя, суд моят, да се са
измисливат ризи савесна лича потиска.

Lenobuza,
Kum. Hovlen

Зачастую
преждевременно съта
оводевая,
Мих. А. Мининский

MM-KU3, K13 p45

послова – Дирекција за уговоре“, у десетак кутија налазе се многобројни документи (сведочења, извештаји из појединачних градова, оригинални бугарски документи о бугаризацији, економској експлоатацији, наредбе о репресији и о регулисању живота у бугарским окупационим зонама) прикупљени за потребе рада Међусавезничке комисије за испитивање бугарских злочина, као и за делегацију Краљевине Србије (односно Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца) на Конференцији мира у Паризу. Реч је о неколико хиљада докумената који, заједно са документима Министарства иностраних дела – Комисије за испитивање злочина, похрањеним у Државном архиву Србије, као и са (за сада) недоступним документима фонда институција под бугарском окупацијом из истог архива, чине целину архивских извора непроцењиве вредности која омогућава детаљну реконструкцију свих злочина почињених од стране бугарских снага у окупираној Краљевини Србије од 1915. до 1918. године.

Ту грађу употпуњују и документи сачувани у другим фондовима, првенствено у Архиву Југославије. На пример, у архивском фонду Министарства вера (69) чувају се извештаји и подаци о бугарским злочинима почињеним над српским православним свештенством. У архивском фонду Министарства правде (63) чувају се документи о ратној штети и о „колаборационистима“, односно о поданицима Краљевине Србије који су сарађивали са

Royal Government, were used, not only by the Inter-Allied Commission for the Investigation of Bulgarian Crimes which is the most important commission tasked with collecting evidence on Bulgarian crimes, but also at the Paris Peace Conference.

In the Archives of Yugoslavia, in the “Ministry of Foreign Affairs – Directorate for Agreements” archival collection, in a dozen boxes, there are numerous documents, including testimonies, reports from some towns, original Bulgarian documents on Bulgarisation, economic exploitation, orders on repression and regulation of life in the Bulgarian occupation zones, collected for the purposes of the Inter-Allied Commission for the Investigation of Bulgarian Crimes and for the delegation of the Kingdom of Serbia (that is, the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes) at the peace Conference in Paris. There are several thousand documents which, together with the documents of the Royal Serbian Ministry of Foreign Affairs, the Commission for Crime Investigation from the State Archives of Serbia as well as with (at the time being) unavailable documents of the archival collection “Archives of Institutions under the Bulgarian Occupation”, from the same Archives, form a set of priceless archival sources that enables a detailed reconstruction of all crimes committed by the Bulgarian forces in the occupied Kingdom of Serbia in the 1915-1918 period.

This material is complemented by documents kept in other archival collections, primarily the Archives of Yugoslavia. For example, the archival collection of the Ministry of Religions

окупатором. У архивском фонду Делегација Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца на Конференцији мира у Паризу чувају се елаборати о почињеним злочинима, спискови злочинаца, преписке и извештаји о злочинима.

Битна грађа се, такође, налази и у бугарским архивима, првенствено у Војном архиву, као у појединачним локалним архивима у Србији и Северној Македонији.

У том смислу, циљ ове изложбе, пратећег каталога и зборника изабраних докумената, није само да читаоцима представи оригиналне архивске изворе о трагедији која је погодила цивилно становништво Краљевине Србије у Првом светском рату, него и да пробуди интересовање истраживача за тему која, свакако, заслужује већу пажњу од оне коју је до сада добијала.

* * *

За писање овог текста и уређивачки посао везан за избор докумената, посебну захвалност дугујем историчару Дејану Ристићу, директору Музеја жртава геноцида, који је прихватио предлог за реализацију овог подухвата, схвативши важност ове теме за Републику Србију и целокупан српски народ.

Захвалност, такође, упућујем и стручњацима у Музеју жртава геноцида, посебно Александри Мишић и др ум Николи Радосављевићу,

of the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes (69) contains reports and data on Bulgarian crimes committed against the Serbian Orthodox Church’s clergy, the archival collection of the Ministry of Justice of the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes (63) contains documents on war damage and “collaborationists”, i.e. subjects of the Kingdom of Serbia who collaborated with the occupier. The archival collection of the Delegation of the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes at the Peace Conference in Paris contains the studies on the crimes committed, lists of perpetrators, correspondence and reports on crimes.

Important materials are also found in Bulgarian archives, primarily in the Military Archive, as well as in individual local archives in Serbia and North Macedonia.

In this sense, the aim of this collection is not only to present readers with original archival sources about the tragedy that befell the Serbian civilian population of the Kingdom of Serbia in the First World War, but also to spark interest among researchers in this topic which certainly deserves much more attention than it has attracted until now.

* * *

In writing this text and the editorial work regarding the selection of documents, I would like to express my special gratitude primarily to the Director of the Genocide Victims’ Museum, historian

-2- 7/661

снабдеvana нашег ефикаса одавде. Рекао ми је да је то апсолутно немогуће, јер по његовим прикупљеним подацима, може се прикупити људско хране за две дивизије за 25 дана. Како пак долази овде око 6 дивизија, то ће се и оне морати хранити једино дотурањем из Солуна. Оскудица је иста и у оточној храни.

Умолио сам г. пуковника, да са сваком транспортом шаље мало чаја, те да се за први моменат људи заложу по пристојећу, јер од Цариграда до Београда није могуће, пошто је мост код Сопова, као и пут пре све до Ниша поврњена од Немаца.

Мислим да се авиопланом пошаље у Пирот чај, кафа и шећер. Поред тога неопходно је исхранити за логоре ратоприраних а не отпуштених одена, солун, преобуке, чарапе, ћебади и сапуна. Како је пак питање о исхрани заробљеника при транспортовању уређено на једино могући начин, с погледом на општу ситуацију исхране у Бугарској, и како по идеји о снабдевању одавде нашег ефикаса из бугарских војних и земљојских извора не може бити ни речи, а при том транспортовање наших људи за Србију већ тече без прекида, то немајући више шта по томе даље да радим, идем данас у Пирот, да учиним све што се може за прихват и исхрану долазећих.

Г. Пуковник Трусон саслушао ми је, да ће на Рупел транспортовати по 200 на мекда и до 400 дневно, пошто ће се туда евакуисати Грци а од Рупела за Солун имаће за наше мали број транспортних средстава. Исто тако с погледом на то, што наше људе треба да се одавде одавде, да не умиру, а при том и зима је на прагу, г. пуковник живо жели да се за брзу евакуацију наших употреби и трећа комуникација преко Ђустандида, где би стизало по хиљаду дневно, само треба организовати прихват и опровод са снабдевањем и преноћницима од стране наших органа. Било би врло потребно да се и ово изведе и г. пуковник извести ради упућивања транспорта.

13. октобра 1918. године
Софија

Делегат Г. Министра Војног,
Виши интендант Бор. Маленић с.р.

МИНИСТАРСТВО ВОЈНО
Опште Војно Одељење
Пов. ФЕО. Бр. 14293

Министарству Иностранних Дела,
Предим извештај част ми је доставити.

18. октобра 1918. године
У Солуну

По заповести Министра Војног,
Начелник, пуковник,
Mih. G. Jovanovic

достављено:
Министарству Иностранних Дела
Министарству Унутрашњих Дела
Министарству Финансија
Врховној Команди
Првом Ађутанту Њег. Вел. Краља
Дворској канцеларији
Заробљеничкој Команди
Економном Одељењу
Санитетском Одељењу

24/10/18

за показано стрпљење, изузетну професионалну сарадњу и сугестије.

Захвалан сам и директору Државног архива Србије историчару др Мирославу Перишићу и архивистима у тој установи који су ми пружили неопходну подршку.

Захваљујем се, такође, и др Небојши Кузмановићу, директору Архива Војводине, који је 2019. године одлучио да моју докторску дисертацију о бугарским злочинима објави у преводу на италијански, а 2021. године и на српски језик. Захвалност овом приликом исказујем и Ирени Жнидаршић-Трбојевић за превод ове књиге са италијанског на српски језик, као и Вероники Василић на пруженој помоћи у прекуцавању архивских докумената.

На крају, захваљујем се др Валентини Цветковић, професорки Римског права на Правном факултету Универзитета у Београду, особи која ме несебично и свакодневно подржава у мом раду,

др Милован Пизари

У Београду
27. децембар 2022. године

Dejan Ristić, who immediately accepted the proposal for this project, having realised the importance of this topic for the Republic of Serbia and the Serbian people.

I would also like to express gratitude to the experts of the Genocide Victims' Museum and especially to Aleksandra Mišić and Nikola Radosavljević, PhD in Arts, for their patience, exceptional professional cooperation and suggestions.

I am also grateful to the Director of the States Archive of Serbia, historian Miroslav Perišić, PhD, as well as to the archivists of that institution who provided me with the necessary professional assistance.

Also, I would like to express my gratitude to the Director of the Archives of Vojvodina, Nebojša Kuzmanović, PhD, who decided to publish my PhD thesis on Bulgarian crimes performed against the Serbs, in Italian in 2019, and in Serbian language in 2021. I express my gratitude to Irena Žnidaršić-Trbojević who translated the book from Italian into Serbian language as well as to Veronika Vasilić for her assistance in typing the documents.

And, finally, I would like to express my gratitude to Professor of Roman Law at the Belgrade University Law School, Valentina Cvetković, PhD, person who selflessly supports me in my everyday work,

Milovan Pisarri, PhD

In Belgrade
December 27th 2022

Матреч

АКТЪ ЗА СМЪРТЪ

№ 259

Не записан
всѣхъ

мѣсецъ

юль

день

рм

БУГАРСКИ РАТНИ ЗЛОЧИНИ У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ (1915-1918)

Аутор изложбе и текста каталога

др Милован Пизари, Центар за примењену историју, Београд

Издавач

Музеј жртава геноцида

Трг Николе Пашића 11, Београд

www.muzejgenocida.rs

За издавача

Дејан Ристић

Аутор пошавке

др ум Никола Радосављевић, Музеј жртава геноцида

Дизајн каталога

Марица Буцек

Превод

Ирена Жнидаршић-Трбојевић

Лектура

Исидора Ињац

Штампа

Intra Net Centar

Тираж

200

ISBN

978-86-86831-91-0

BULGARIAN WAR CRIMES IN OCCUPIED SERBIA (1915-1918)

Author of the exhibition and the text of the catalogue

Milovan Pisarri, PhD, Centre for Public History, Belgrade

Publisher

Genocide Victims' Museum

Trg Nikole Pašića 11, Belgrade, Republic of Serbia

www.muzejgenocida.rs

For the Publisher

Dejan Ristić

Author of the set-up of the exhibition

Nikola Radosavljević, PhD in Arts, Genocide Victims' Museum

Text Design

Marica Bucek

Translation

Irena Žnidaršić-Trbojević

Proofreading

Isidora Injac

Printed in Republic of Serbia by

Intra Net Centar, Belgrade

Print run

200

ISBN

978-86-86831-91-0

